**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Лариса Володимирівна Філіпенко

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки ППС,
Харківський національний автомобільно-дорожній
університет,
вул. Я. Мудрого, 25, Харків, 61000, Україна

Larisa Filipenko

PhD in History,
Associate Professor of the Department of Philosophy
and Pedagogy of Professional Training of Students,
Kharkiv National Highway University,
Str. Y.Mudroho, 25, Kharkiv, 61000, Ukraine

E-mail: lara.filipenko@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3065-2929>

УДК 32:[005.336.2+316.46]

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ В ПОЛІТИЦІ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

Received 24 February 2020; revised 23 March 2020; accepted 15 April 2020

DOI: 10.15421/342026

Анотація

У даній роботі аналізуються два основних напрямки вивчення професійних і особистісних якостей політичних діячів. В першу чергу це підхід, який би розглядав політика як представника певної елітарної групи, яка сформувала його погляди, професійні якості, цілі і способи їх досягнення. Інший підхід робить акцент на феномені політичного лідерства. В даному контексті аналізуються можливості лідера впливати на формування і зміни політичної системи, а також його здатності зібрати навколо себе групу однодумців.

Метою даної роботи є визначення правомірності даних підходів на прикладі відомих політичних лідерів XX-XXI століть. В результаті проведеного аналізу професійних і особистісних якостей відомих політичних діячів, можна обґрунтовано припустити, що обидва існуючих підходи мають право на існування і це підтверджується численними історичними прикладами, зокрема XX-XXI століть. У разі відносної внутрішньодержавної та міжнародної стабільності, як правило, політичні лідери рекрутуються з тих чи інших еліт суспільства.

У кризових ситуаціях в суспільстві виникає потреба в харизматичних лідерах, схильних до авторитарних методів управління, що, безумовно, є загрозою демократичним принципам побудови суспільства і може призвести до авторитаризму. Незважаючи на суперечливість вимог до професійних якостей політика, висунутих різними теоретичними концепціями, можна стверджувати, що наявність стійких морально-етичних принципів для політика є обов'язковою вимогою, бо без цієї складової всі його професійні якості не принесуть суспільству бажаних результатів.

Ключові слова: політик, політична еліта, політичний лідер, професійні якості.

Professionalism in politics and political leadership

Abstract

This paper analyzes two main areas of research of the professional and personal qualities of politicians. First of all, this is an approach that considers a politician as a representative of a certain elite group, which shaped their views, professional qualities, goals and ways to achieve them. The other approach focuses on the phenomenon of political leadership. It analyzes the leader's abilities to influence the formation and changes of the political system, as well as their ability to gather a group of like-minded people around themselves.

The aim of this work is to determine the validity of these approaches on the example of well-known political leaders of the XX – XXI centuries.

As a result of the analysis of the professional and personal qualities of famous political figures, it can be reasonably assumed that both approaches have a right to exist and this is confirmed by numerous historical examples, in particular of the XX – XXI centuries. In the case of relative domestic and international stability, as a rule, political leaders are recruited from various social elites. In crisis situations in society, there is a need for charismatic leaders who are prone to authoritarian methods of governance, which certainly is a threat to the democratic principles of building a society and can lead to authoritarianism.

Despite the inconsistency of the requirements for professional qualities of a politician put forward by different theoretical concepts, it can be argued that the presence of strong moral and ethical principles is a mandatory requirement for a politician, because without this component all their professional qualities will not bring the desired results to society.

Key words: *politician, political elite, political leader, professional qualities.*

Профессионализм в политике и политическое лидерство

Аннотация

В данной работе анализируются два основных направления изучения профессиональных и личностных качеств политических деятелей. В первую очередь это подход, рассматривающий политика как представителя определенной элитарной группы, которая сформировала его взгляды, профессиональные качества, цели и способы их достижения. Другой подход делает акцент на феномене политического лидерства. В данном контексте анализируются возможности лидера влиять на формирование и изменения политической системы, а также его способности собрать вокруг себя группу единомышленников.

Целью данной работы является определение правомерности данных подходов на примере известных политических лидеров XX–XXI столетий.

В результате проведенного анализа профессиональных и личностных качеств известных политических деятелей, можно обосновано предположить, что оба существующих подхода имеют право на существование и это подтверждается многочисленными историческими примерами, в частности XX–XXI веков. В случае относительной внутригосударственной и международной стабильности, как правило, политические лидеры рекрутируются из тех или иных элит общества. В кризисных ситуациях в обществе возникает потребность в харизматических лидерах, склонных к авторитарным способам управления, что, безусловно, является угрозой демократическим принципам построения общества и может привести к авторитаризму.

Несмотря на противоречивость требований к профессиональным качествам политика, выдвигаемых разными теоретическими концепциями, можно утверждать, что наличие стойких морально-этических принципов для политика является обязательным требованием, ибо без этой составляющей все его профессиональные качества не принесут обществу желанных результатов.

Ключевые слова: *политик, политическая элита, политический лидер, профессиональные качества.*

Постановка проблеми.

У сучасних умовах зростає роль професіоналізму в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Це пов'язано з багатьма факторами і, в першу чергу, зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу та інформаційних технологій. Зменшується значимість енциклопедичних знань та збільшується необхідність оволодіння професійними навичками – розумінням нюансів своєї професії, здатністю швидко реагувати на мінливі обставини, умінням приймати рішення і т.д.

Всі ці вимоги є надзвичайно актуальними і в політичній сфері діяльності. Ухвалення політичних рішень має бути обґрунтованим і відповідальним, тому що помилки політиків обходяться суспільству занадто дорого.

Перш за все необхідно почати з дефініції поняття політик. Політик, політичний діяч – особа, що займається професійно політичною

діяльністю. Політична діяльність може здійснюватися в органах виконавчої (президент, прем'єр-міністр, член кабінету міністрів) і законодавчої влади (депутати парламентів різних рівнів, міських рад та ін.), а також в якості функціонерів політичних партій [Вікіпедія].

Аналіз досліджень і публікацій.

У сучасній літературі існує кілька підходів, що аналізують основні професійні і особистісні якості політиків. В першу чергу це численні дослідження, присвячені політичним елітам. У контексті цих теорій, політик розглядається як представник певної елітарної групи, виходець з специфічного середовища, яке сформувало його погляди, професійні якості, цілі і способи їх досягнення, моральні цінності. Таким чином, «якість» окремого політика безпосередньо залежить від «якості» еліти, в якій він сформувався.

Істотний внесок в розробку досліджень

даного напрямку внесли італійські дослідники В. Парето і Г. Моска [Парето 2008; Моска 1994], Р.Міхельс [Міхельс 1991], які власне в XIX столітті і поклали початок розробці теорії еліт. Серед вітчизняних дослідників необхідно виділити П.Сорокіна [Сорокин 2008], М.О. Бердяєва [Бердяев 2012], М.Я. Острогорського [Острогорский 1930] та ін., дослідження яких перебували в площині політичної психології. Вивченню особливих «елітарних» якостей і обставин появи тих чи інших елітарних груп присвячені роботи Г. Джильберта і Б. Скіннера, І.А. Шумпетера, Ч.Р. Міллса [див. Троян 2002], а також представників структурно-функціонального аналізу – Г. Лассуелла, Р. Мертона, Т. Парсонса [див. Блондель 1992].

Серед російськомовних дослідників елітарних теорій можна виділити А.Ю. Соловйова [Соловьев 2006], Г.К. Ашина [Ашин 2003; 1998], Ф.М. Бурлацького [Бурлацкий, Галкин 1985] С.Ю. Бичкова [Бычков 2011] та ін. Вивченням елітарних груп безпосередньо українського суспільства займалися М. Шульга [Шульга 2006], Г.Щокін [Щокін 1997], Т.Николаєнко [Николаєнко 2012], О.Крюков [Крюков 2006], С.Троян [Троян 2002] та ін.

Інший підхід в вивченні даного питання тягнє до дослідження феномену політичного лідерства, ролі лідера у формуванні та зміні політичної системи, здатності лідера збирати коло однодумців, за рахунок видатних особистісних і професійних якостей. Тут необхідно зазначити роботи М. Вебера, який розробив поняття «харизма», та вніс вагомий внесок в аналіз політичного лідерства [Вебер 1968].

У роботах Р. Такера [Такер 1990], Дж.Барбера [Барбер 1972], Д. Пейджа [Пейдж 1977], Б. Келлермана [Келлерман 1984], Ж. Блонделя [Блондель 1992] та ін., приділено особливу увагу самому поняттю «лідерство», розкриваються функції, соціальна сутність, механізми формування політичного лідерства. Розробки різних класифікацій політичних лідерів відображені в роботах Дж. Мак-Грегора Бернса [Бернс 1979], Р. Джексона та С. Розберга [див. Блондель 1992]. Вивченню іміджу політичних лідерів присвячені роботи Г.Почепцова [Почепцов 2004], Г.Пушкарьової [Пушкарьова 2002], А.Панасюка [Панасюк 2008], Ф.Н.Гля-

сова [Глясов 2000] та ін.

Метою статті є визначення правомірності даних підходів на прикладі відомих політичних лідерів XX-XXI століть, та встановлення переліку необхідних якостей політика, що складають основу його професіоналізму.

Виклад основного матеріалу.

Розглянемо докладніше ці два підходи. Останнім часом дослідження елітарних груп набирають популярність. Це пов'язано, насамперед, з новими викликами соціально-політичного життя, що виникли в результаті стрімкого розвитку технологій, інформаційної сфери, різних проявів глобалізації.

Надії, покладені в XX столітті на народні маси і, особливо, на робітничий клас не виправдалися [Лэш 2002]. Суспільство, яке опинилося на порозі найпотужніших криз: екологічної, ресурсної, соціальної, пов'язаних з переосмисленням місця людини в технологізованому світі, знову намагається знайти силу, здатну подолати сформовані труднощі, не допустити самознищення людства і знайти оптимальний шлях розвитку.

З огляду на надто велику різноманітність інтересів окремих людей, дослідники все більше звертають свою увагу на елітарні групи суспільства, як на провідників прогресивних ідей. Свого часу А.І. Соловйов справедливо зауважив, що «питання відбору та формування складу правлячих еліт і лідерів є принциповим питанням для забезпечення життєдіяльності будь-якої системи влади» [див. Мазур 2015: 3].

На думку авторів «елітарних» досліджень суспільство в своїй масі не здатне проаналізувати всі можливі варіанти розвитку подій. Це пов'язано не тільки з різноманітністю людей в інтелектуальному, майновому, віковому та інших аспектах, а й з обмеженістю інформації, якої не можуть володіти всі і кожен.

Тому цілком природно в кожному суспільстві з'являється група «обраних», здатна спрогнозувати ймовірні сценарії і прийняти рішення, по якому шляху рухатися всьому суспільству. «Прихід до влади тих чи інших еліт може змінити характер самої влади, докорінно змінити діяльність державних органів, відносини держави і суспільства» [Соловьев

2006: 147]. Таким чином, все «виразніше формулюються вимоги до професіоналізму та ефективності правлячих груп, їх моральних, вольових та інтелектуальних якостей» [Чистюхин 2004: 1].

Під політичною елітою ми в цьому дослідженні розуміємо «тих людей, які фактично здійснюють політичну владу в суспільстві в певний відрізок часу» [Мазур 2015: 4].

Численні елітарні концепції по-різному уявляють собі склад та «якість» таких груп. Так, одні вважали, що елітою можуть називатися люди, що володіють матеріальними ресурсами високим соціальним становищем, доступом до влади (Г. Лассуелл, Р. Мертон, Т. Парсонс). Інші підкреслювали наявність певних психологічних якостей, що відрізняють представників еліти від решти членів суспільства: сила характеру, прагнення до влади, неординарність мислення, творче начало (З. Фрейд, Е. Фромм, Г. Лассуелл, А. Тойнбі).

Ідею необхідності певного професіоналізму у еліти озвучив А.І. Стронин «як знання починаються з багатства, так і влада починається від знання». [Покатов 2007: 86] А. П. Сорокін вважав однаково важливими для представників еліти як наявність високорозвиненого, винахідливого розуму, так і психологічних якостей – сильного, авантюрного характеру, волі до влади, амбіцій [Покатов 2007: 88].

Мистецтво управління, як необхідну професійну якість еліти, підкреслювали В.Парето і Моска, хоча не менш важливими вони вважали такі особистісні якості, як гідність, хоробрість, походження. Наявність багатства і доступ до влади малися на увазі як самі собою зрозумілі.

Тема вивчення професійних якостей політичних еліт надзвичайно актуальна для сучасної України, бо кредит довіри, що зберігався до правлячих кіл в перше десятиліття незалежності, вичерпаний. Неефективність управління в усіх сферах життєдіяльності держави, корупція у вищих ешелонах влади, серйозні провали в соціальній, гуманітарній, демографічній політиці, виявляють певну невідповідність між політичними амбіціями і професійно-особистісними якостями, так зва-

ної «політичної еліти».

Історично склалося так, що українська політична еліта сформувалася, в основному з партійної номенклатури УРСР і кримінальних груп, що активізувалися в перші роки незалежності країни, а потім зберігала і зміцнювала своє становище незалежно від зміни офіційної влади. У багатьох дослідженнях, присвячених вивченню радянської номенклатури останніх років існування СРСР, відзначалася її багаторічна «ставка на зниження». «Побоювання конкуренції всередині своїх рядів, призвело до витіснення яскравих і харизматичних людей. «Сірість» взяла гору в основній її масі до кінця 80-х рр. А особистісна неординарність, нереалізованість та амбітність достатньо яскравих її представників, тільки посилила назрівшу колізію між зростаючим числом і масштабами внутрішніх та зовнішніх викликів, та запізнілістю і дрібномасштабністю пропонуваніх соціально-політичних рішень» [Шульга 2006: 2]. Що, в кінцевому рахунку, і привело до краху всієї політичної системи.

Соціально-політичні зміни, що відбулися після здобуття Україною незалежності суттєво не змінили тип номенклатурної особистості, що все ще переважає в політичних колах, однак привели до появи у владі людей з кримінальним минулим, яким, як це не парадоксально, не позичати необхідних якостей, перерахованих в елітарних теоріях: сила характеру, виверткий (креативний) розум, воля до влади, активність, амбіційність, матеріальні ресурси. Однак наявність у них морально-етичної складової – під великим питанням.

Таким чином, професійні якості раціонального характеру, які називалися дослідниками як необхідні для професійного політичного діяча, в цілому мали місце і у радянської партійної еліти і у її спадкоємиці – політичної еліти незалежної України. Але час показав, що без стійких морально-етичних принципів, говорити про ефективність, а значить, про користь їх професійної діяльності для суспільства, не доводиться.

Рекрутування нових членів української політичної еліти, відбувалося або з найближчого оточення (політичної номенклатури), з тих, хто поділяє цілі, засоби, основні цінно-

сті політичної «еліти», або з представників великого капіталу, який, по суті, став частиною політичної влади в країні. Тому говорити про повноцінну циркуляцію політичних еліт (тобто оновлення складу еліти, заміни її складу представниками інших соціальних верств) в Україні складно. Репродукція еліти відбувається, по суті, всередині одних і тих же соціальних груп. Тому дослідники частіше застосовують термін «кружляння в сфері еліти» [Мазур 2015: 5].

Розглядаючи розвиток української політичної еліти в хронологічній ретроспективі, дослідники відзначають посилення активізації бізнес-еліти, з її претензіями на владу вже з другої половини 1990-х років [Мазур 2015]. Відбувається зрощування влади і великої власності. До кінця 1998 «в країні вже сформувалися великі олігархічні групи з потужним капіталом. Олігархи поступово перетворюються в самостійну політичну силу» [Шульга 2006: 26]. Таким чином, основним каналом рекрутування політичної еліти в цей період стає великий бізнес.

Це цілком можна пояснити з точки зору французького соціолога П. Бурд'є який зауважив, що там, де критерії професійного відбору найменше формалізовані, виникають передумови олігархізації еліти [Мазур 2015: 8].

З 1998 по 2000 в Україні утворюються основні владно-економічні клани – дніпропетровський, донецький, київський, південний і ін. [Шульга 2006]. Влада остаточно зрощується з власністю. У цей період і в наступні в Україні посилюється непотизм, тобто сімейність в елітоутворюванні. Наприклад, за оцінками українських експертів, на виборах у 2012 році щонайменше 70 близьких родичів балотувалися до Верховної Ради [Мазур 2015: 9]. Але вже з кінця 2004 року, незважаючи на певну масову рекрутацію еліти, на прагнення до появи «нових людей» у політиці, не відбулося її повноцінної зміни і якісного поліпшення її складу. Навпаки, дослідники відзначають різкий сплеск управлінської некомпетентності органів виконавчої влади [Мазур 2015; Шульга 2006].

Падіння професійної компетентності стало наслідком розкладання морально-етичної

складової політичної еліти, її виродження. Змінити існуюче положення можливо лише змінивши принцип рекрутування політичних еліт, де основними критеріями відбору повинні служити не наближеність до «сильних світу цього», а особисті якості, такі як моральність, професіоналізм, відповідальність.

Гасло – «нові обличчя в політиці», неодноразово звучало на виборах в нашій країні, воно маркує розуміння того, що якість еліти (людського матеріалу) не задовольняє суспільство. Політичні еліти незалежної України, повністю дискредитували себе в очах виборців.

З'явився запит на моральні якості політика, що і продемонстрували останні вибори президента України. З усіх можливих кандидатів, що мають управлінський досвід, вибори виграв кандидат абсолютно без досвіду в цій сфері, але зробивший ставку на свій моральний імідж.

Феномен перемоги В. Зеленського, полягає в тому, що він не є представником української політичної еліти, а якраз навпаки. Саме довіра до нього, як до особистості, зумовила перемогу на парламентських виборах пропрезидентської партії «Слуга народу».

І тут ми безпосередньо бачимо результат другого підходу в дослідженні політичного лідерства, коли провідна роль відводиться самому лідеру, його особистісним і професійним якостям, вмінню зібрати коло професіоналів-однодумців.

Іншими словами, сьогодні спостерігається запит на появу лідера, здатного кардинально змінити ситуацію в державі, позначити систему координат розвитку суспільства, оновити політичну еліту. У цьому ключі лідер асоціюється з рульовим корабля. У французькій мові навіть є такий термін – «Guide» (рульової), синонім терміну «лідер». Цікаво, що Шарль де Голь описував своє призначення, як лідера, саме цим терміном [Блондель 1992: 3].

Дослідження, що присвячені політичному лідерству дають безліч позначень цього феномена. Однак чіткого визначення, хто ж такий політичний лідер і як його відрізнити від менеджера або від посадової особи, яка займає важливу посаду, на сьогодні не існує. Термін

«лідер» має англійське походження і означає – провідний, перший. У політичній діяльності цей термін мало що прояснює. Адже людина, що займає перше, провідне становище в ієрархічній структурі влади не обов'язково є, тим, хто дійсно здатний вести за собою людей. Тому, ми будемо розуміти термін «лідерство» як поведінкове поняття.

Лідер – це той, хто впливає на групу, незалежно від того, чи є він (або вона) формальним главою цієї групи. Лідер – людина, яка здатна змінювати хід подій, давати імпульс ідеї, мобілізувати людей для втілення цієї ідеї в життя [Блондель 1992: 4-6].

Виходячи з цього, під політичним лідерством ми розуміємо особливий тип влади, який здійснює контроль в широкому діапазоні питань і проблем, куди входять міжнародні відносини, оборона, економічний і соціальний добробут громадян, ідеологічна або змістотворча політика, культура мистецтво [Блондель 1992: 6].

Запит на лідера спостерігається не тільки в Україні, ці тенденції проглядаються у всьому світі. Як приклад - перемога Трампа в США, збереження популярності Путіна і Лукашенка, посилення Ердогана в Туреччині, активна діяльність Макрона у Франції тощо. Всі ці люди відрізняються підходами, особистісними якостями і т.д., але всі вони мають сильний вплив на навколишнє соціально-політичне середовище.

Запит на лідера, обумовлений серйозними соціально-економічними, екологічними, технологічними та ін. змінами в світі. Виклики ХХІ століття, вимагають рішень, за які хтось повинен взяти відповідальність. Тому ми спостерігаємо парадоксальну ситуацію – з одного боку процеси глобалізації посилюються, а разом з ними і проблеми, які необхідно вирішувати в глобальному масштабі. Але з іншого боку, спостерігається відчутне послаблення впливу міжнародних організацій, зростання націоналізму, посилення значущості національних інтересів. Це свого роду психологічна відповідь на нездатність вирішити глобальні проблеми.

Демократично-бюрократична система працює нормально лише в стабільних умовах,

але при серйозних потрясіннях виникає необхідність в «ручному управлінні».

Подібний психологічний запит на лідера спостерігається і в українському суспільстві. Черета серйозних соціальних, економічних, політичних криз сприяла початку процесу формування, так званого «авторитарного типу особистості в суспільстві». Зневірившись у демократичних інструментах вирішення найважливіших питань, переживши акції протестів, люди стали демонструвати політичну апатію, про що свідчать численні соціологічні опитування і масовий від'їзд працездатного населення в інші держави. Так соціологічні дослідження молоді показують, що Українська молодь у віці 14-29 років майже не цікавиться політикою. Бути політично активним важливо лише для кожного п'ятого українця [Цінності та орієнтири 2017].

Крім політично апатичної більшості в українському суспільстві є і більш активні групи, які мають дуже різноманітні інтереси, проте єдині в невдоволенні таким станом і в бажанні негайно «все виправити». Про це свідчать і активізація право радикальних настрів у частини населення і надії на лідера «сильної руки».

Політичні вибори президента країни це добре ілюструють. Розчарувавшись в старій політичній еліті і її втіленні – П.Порошенко, люди зробили вибір на користь недосвідченої в державному управлінні людини – В.Зеленського.

Розуміючи слабкі місця Зеленського як кандидата в президенти, українці все-таки обрали його. І одним з вирішальних чинників такого вибору, було те, що він не належав до старої, корумпованої політичної еліти. Можна сказати, що його вибрали швидше з моральних причин, в знак протесту проти старих, цинічних, брехливих методів управління.

А значить, в суспільстві вже є запит на моральні цінності в політиці і в житті. Про що це може свідчити? З одного боку про певне «одужання» суспільства, можливо про новий рівень розвитку політичної культури. Але з іншого, ми спостерігаємо надію, покладену на політичного лідера, як на рятівника, як на чарівника, без тверезої оцінки професійних

можливостей, якими він володіє. Це психологічна ознака може свідчити про формування запиту суспільства на авторитарний тип особистості.

Іншими словами, в українському суспільстві спостерігаються настрої, що сприяють появі авторитарного лідера і встановлення авторитарного політичного режиму. Причому ці настрої характерні як для політично пасивної частини населення, яка чекає на приходу «доброго царя», так і для радикально налаштованої частини населення, що очікує швидких, силових дій, можливих при консолідації влади в руках лідера або невеликої групи осіб.

Нагадаємо, що в історії авторитаризм завжди був викликаний до життя настроями у суспільстві. Але це зовсім не означає, що такий лідер з'явиться, хоча умови для його появи сформувалися.

Чи правомірна надія на лідера? Чи може одна людина змінити хід історії? І якщо так, то якими якостями повинен він володіти?

Дослідники розходяться в цьому питанні. Одні вважають, що лідер не може з'явитися сам по собі. Він так чи інакше є уособленням якоїсь політичної еліти, нової або старої. Інші, наприклад дослідники психології мас, вважають, що суспільством управляють ірраціональні сили. А лідери здатні управляти енергією цих сил. «Енергію, яку маси черпають в своїх мріях і ілюзіях, лідери використовують, щоб натискати на важелі управління державою і вести безліч людей до мети, продиктованої розумом, а іноді і наукою» [Московичи 1998: 29]. Шарль де Голль писав про себе: «Великою була життєва ситуація, але, можливо, мені вдалося в якійсь мірі оволодіти нею, оскільки у мене була можливість, за словами Шатобріана, вести французів, спираючись на їхні мрії» [Московичи 1998: 29].

Тоді виникає наступне питання: «Хто первинний – лідер, який формує навколо себе односторонній або еліта, що висуває того, хто зможе найкращим чином захищати її інтереси?» Питання риторичне, але, можливо, в історії було і те, і інше. Наприклад, Ленін сам був видатною особистістю, а Сталіна вважають продуктом партійної еліти, що отримала владу.

Існує безліч класифікацій політичних лі-

дерів в залежності від їх внеску в перетворення суспільства. Нам видається найбільш цікавою узагальнена класифікація Ж. Блонделя, в основу якої покладено потенціал впливу лідерів на соціальне середовище, незалежно від того наскільки позитивним або негативним виявився цей вплив.

До першої групи лідерів він відносить тих, хто має досить високу професійну компетенцію і амбіції для того, щоб проявити себе в глобальному масштабі. Тут виділяються лідери – «рятувальники», які бачать своє призначення в збереженні існуючого становища (Ш. де Голль, У. Черчилль), «патерналісти», що прагнуть до помірних змін (О. Бісмарк), «ідеологи» – мають на меті кардинально змінити не тільки державний, але і світовий порядок (Мао Цзедун, А.Гітлер). Друга група лідерів проявляє себе в більш вузькій сфері діяльності. Вони приділяють найбільшу увагу тієї ділянці політичної системи, в якій найбільше розбираються. Сюди відносять лідерів – «запобіжників» (Д.Ейзенхауер), «переглядників» (Р.Рейган, М.Тетчер), «реформістів» (Ф. Рузвельт). До третьої групи Блондель відносить вузьких фахівців в якійсь області – це лідери-менеджери (найчастіше займають посади міністрів), «покращувачі» – міністри, які займаються змінами в якомусь аспекті політики, «новатори» – дають початок абсолютно новій політиці (наприклад, земельній реформі). При цьому ступінь впливу лідера на міжнародній арені і всередині країни може сильно відрізнятися [Блондель 1992].

Необхідно зауважити, що професійна діяльність політика дуже складна і вимагає знань в різних областях. В політику приходять люди різних професій, одні з яких мають більше знань і навичок, використовуваних, в тому числі, в політичній діяльності, наприклад, юристи або економісти. Але в будь-якому випадку, всі вони стикаються з психологічною проблемою адаптацією, вживанням в професійну діяльність політика.

Так, Джордж Буш – старший, писав з цього приводу: «Ніяка школа чи інструктор не навчає, як бути конгресменом, міністром або президентом, бо кожна з цих посад пред'являє до людини свої особливі вимоги. Досвід іншої

роботи, звичайно, може допомогти, але він не гарантує успіху. Є речі, які не можна зрозуміти до тих пір, поки не займеш цей пост» [Акмеология 2002: 9].

Виходячи з цього, ідеально, коли політик (державний діяч) проходить всі стадії кар'єрного зростання, але не кар'єрний ліфт. Тому, особистісні якості в професійній діяльності політика, мають навіть більше значення, ніж в інших професіях.

Історія показує, що на вершину влади вносять людей з абсолютно різними особистісними характеристиками. Так, Стогдилл зазначає (і зараз це визнано всіма психологами), що «лідерство є зв'язком, який існує між людьми в якійсь соціальній ситуації, і що люди, які є лідерами в одній ситуації, не обов'язково ними будуть в інших ситуаціях» [Блондель 1992: 55]. Черчіль або де Голль повинні були чекати ситуацій, в яких потрібні були «рятівники», перш ніж вони були визнані і змогли надати великий вплив на свої суспільства. Хоч які гарні у того чи іншого індивідуума його «лідерські якості», він здатний справлятися тільки з якимись типами ситуацій, а не з усіма [Блондель 1992: 56].

Складність аналізу особистісних якостей політичного лідера полягає в тому, що необхідно вибирати з цих якостей такі, які відповідають реальним обставинам. Лідер не може бути відірваний від середовища в якому він існує.

І все-таки як же виділити найважливіші якості політичного лідера? Частина дослідників пропонує зосередитися на тих проблемах, з якими неминуче стикається кожен політичний лідер і виділити якості, що допомагають найбільш ефективно справлятися з цими проблемами. Ж. Блондель виділяє наступні питання, актуальні для будь-якого лідера: «По-перше, лідери розглядають і аналізують проблеми, що стоять на порядку денному; по-друге, лідери виробляють рішення цих проблем; по-третє, знайдене ними рішення проблеми стає офіційним; по-четверте, вони «продають» ці рішення суспільним групам. Кожен з цих видів діяльності передбачає різні особистісні якості лідера» [Блондель 1992: 58].

Аналіз насущних проблем і вироблення

рішень, вимагають від лідера високого рівня інтелектуальних здібностей. Незважаючи на наявність радників, яких також потрібно грамотно підібрати, лідер повинен зважити всі можливі варіанти рішень, припустити приховані проблеми і наслідки, визначити головні (невідкладні) питання.

Наступний етап – це прийняття рішення. Приймаючи рішення, лідер бере за нього відповідальність. Для цього необхідна сильна «мотивація до результату», сила волі і сміливість. Найчастіше дослідники саме ці якості ставлять на перше місце, вважаючи їх навіть більше лідерсько-визначальними, ніж інтелект.

Високий інтелект без сильної волі і рішучості, може перешкодити досягненню необхідного результату. Нескінченно аналізуючи ситуацію, нерішучий лідер, постійно йде на поступки і компроміси, в кінцевому рахунку, збиваючись з наміченого шляху.

Як приклад, можна навести особистість Сталіна, якого дослідники оцінюють як людину з посереднім інтелектом, без видатних здібностей. Особливо в порівнянні з іншими керівниками російської комуністичної партії – Зинов'євим, Троцьким або Бухаріним – блискучими теоретиками і ораторами. Але ця інтелектуальна посередність Сталіна не стала для нього обмеженням, в той час як нерішучість Троцького не дозволила реалізуватися повною мірою його видатному розуму [Московичи 1998: 43].

Ухвалення рішення, ще не гарантує його виконання на місцях. Тому лідеру необхідно контролювати цей процес і, по можливості, згладити опір різних соціальних груп. Аби не заглиблюватися в цілий комплекс якостей, що сприяють виконанню цього завдання (харизматичність, чарівність, ораторську майстерність тощо), узагальнимо їх, як хитрість або креативність мислення і завзятість.

Ще одним важливим моментом, що впливає на професійну діяльність політичного лідера, є психологічна готовність до виконання певної соціальної ролі. Англійський психолог Купер при ранжируванні рівня стресогенності професій, політичним професіями поставив бал «7», що можна порівняти з показниками таких професій, як шахтарі – 8,3 балів і полі-

цейські – 7,7 балів [Акмеология 2002: 11].

Психологічна готовність безпосередньо пов'язана з мотивацією політичного лідера. З широкого переліку мотивів політичної діяльності, дослідники виділяють кілька найбільш значущих груп: мотив влади – один з ключових мотивів, без якого неможлива висока ефективність політичної діяльності; соціально-статусні мотиви (прояв свого роду марнославства); ідеологічні мотиви (прагнення висловити свої цінності, переконання, почуття обов'язку, протесту, відповідальності); мотив досягнення (націленість на високі стандарти, на результат); соціально-орієнтовані мотиви (прагнення приносити користь значній кількості громадян, висловлювати і відстоювати їх інтереси, вирішувати суспільно значущі проблеми); утилітарно-прагматичні мотиви і т.п. [Акмеология 2002: 15-16].

Політична діяльність полімотивована, але те, який з мотивів займає провідне місце в цій ієрархії, визначає вектор активності політичного діяча. «Доведено, що домінуючий мотив детермінує смислове забарвлення всієї особистості» [Акмеология 2002: 16]. Виходячи з цього, пріоритет соціально-орієнтованої мотивації політичного лідера, є найбільш бажаним, особливо в умовах соціально-економічних і політичних криз, а мотиви влади та ідеологічні мотиви повинні займати середній рівень. Що стосується утилітарно-прагматич-

них і соціально-статусних мотивів, то їх значимість для лідера повинна бути на рівні нижче середнього [Акмеология 2002: 16].

Висновки.

Виділяючи з нескінченного списку лідерських якостей відображених в дослідженнях даного питання найбільш загальні, можемо констатувати, що для ефективної реалізації своєї професійної діяльності лідер повинен володіти: високим інтелектом, мати стійку мотивацію і мужність в досягненні поставлених завдань, мати здатність використовувати мінливу дійсність на користь своєї справи. Але найголовніше, у лідера повинні бути стійкі морально-етичні принципи, без яких всі професійні якості не принесуть суспільству бажаних результатів.

Таким чином, аналізуючи два існуючих підходи до визначення політичного лідерства, можна припустити, що вони обидва мають право на існування, що підтверджується історичними прикладами, зокрема XX-XXI століть. У разі наявної в країні і світі відносної стабільності, політичні лідери рекрутуються, як правило, з тих чи інших еліт суспільства. У кризових ситуаціях в суспільстві виникає потреба в харизматичних лідерах, схильних до авторитарного керівництва, що, безумовно, становить загрозу демократичним принципам побудови суспільства і може призводити до появи авторитаризму.

Бібліографічні посилання

- Акмеология: Учебник. (2002). Под общ. ред. А.А.Деркача. М.: Изд-во РАГС.
- Ашин, Г.К. (2003). К истории российской элитологии. Власть, 2, 45-54.
- Ашин, Г.К. (1998). Формы рекрутирования политических элит. *Общественные науки и современность*, 3, 85-96.
- Бердяев, Н.А. (2012). *Философия неравенства* (Составитель и отв. ред. О. А. Платонов). М.: Институт русской цивилизации.
- Блондель, Ж. (1992). *Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу*. М.: Российская академия управления.
- Бурлацкий, Ф.М., Галкин, А.А. (1985). *Современный Левиафан*. М.
- Бычков, С.Ю. (2011). Представление об элите в технократических концепциях XX века. *Социология и социальная работа. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. Серия Социальные науки, 2 (22), 25–30.
- Вебер, М. (1990). Политика как призвание и профессия, в: Вебер, М. *Избранные произведения*. М. Википедия. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA>
- Ильясов, Ф. Н. (2000). *Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах*. М.: ИМА-пресс.

- Крюков, О.І. (2006). *Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення*: моногр. Киев.
- Лэш, К. (2002). *Восстание элит и предательство демократии*. М.
- Мазур, О.Г. (2015). Особенности рекрутирования политической элиты в современной Украине. *Вестн. Сев. (Арктического) федерал. ун-та. Сер.: Гуманитар. и соц. науки*, 2, 48-57.
- Миллс, Р. (1959). *Властвующая элита*.
- Михельс, Р. (1991). Демократия и железный закон олигархии: глава из книги «Социология политической партии в условиях демократии». *Диалог*, 3, 42–46.
- Моска, Г. (1994). Правящий класс. Церкви, партии, секты: пер. с англ. и примеч. Т.Н. Самсоновой. *Социологические исследования*, 10, 187-198; 12, 97-117.
- Московичи, С. (1998). *Век толп. Исторический трактат по психологии масс*. М.: «Центр психологии и психотерапии».
- Ніколаєнко, Т. (11 вересня 2012). *Парламентський непотизм. Родинні підряди штурмують Раду*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/11/6972487/>
- Острогорский, М.Я. (1930). *Демократия и политические партии*, Т.2. М.: Изд-во Коммунистической академии.
- Панасюк, А.Ю. (2008). *Формирование имиджа: стратегия, психотехнологии, психотехники*. М.: Омега-Л.
- Парето, В. (2008). *Компендиум по общей социологии*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/pareto_v_kompendium_po_obshhej_sociologii_2010/25-1-0-2197
- Покатов, Д. (2007). Проблема политической элиты в российской позитивистской социологии (конец XIX – первая четверть XX века). *Власть*, 8. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-politicheskoy-elity-v-rossiyskoy-pozitivistskoy-sotsiologii>
- Почепцов, Г.Г. (2004). *Имиджология*. М.: Рефл-бук; К.: Ваклер.
- Пушкарёва, Г.В. (2002). *Политический менеджмент*. М.
- Соловьёв, А.И. (2006). *Политология. Политическая теория, политические технологии*: учеб. для студентов вузов. М.
- Сорокин, П.А. (2008). *Социология революции*. М.: Астрель.
- Такер, Р.С. (1990). Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачёва. *США: экономика, политика, идеология*, 1, 77.
- Троян, С. (2002). *Політична еліта України: земна боротьба за владний олімп. Регіональні та національні еліти: хто формує політику*: матеріали міжнар. наук. конф., г. Чернівці, 6-7 грудня 2001 р. Чернівці.
- Цінності та орієнтири українського «покоління Z»: нове дослідження* (2017). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pon.org.ua/novyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-dosldzhennya.html>
- Чистюхин, Ю.Н. (2004). Элитарный тип личности в современной политике. Государственное и муниципальное управление. *Ученые записки*, 1-2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/elitarnyy-tip-lichnosti-v-sovremennoy-politike/viewer>. Дата обращения 9.06.20.
- Шульга, Н. (2006). Этапы становления политической элиты в Украине в годы независимости. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.i-soc.com.ua/journal/03_Shulga.pdf
- Щёкин, Г. (1997). Политическая элита Украины: попытка анализа и оценки. *Персонал*, 1, 91-107.
- Burns, J. McGregor. (1978). *Leadership*. N.Y.
- Barber, J. (1972). *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Paige, G. (1977). *The Scientific Study of Political Leadership*. New York: Free Press.
- Kellerman, B. (ed.) (1984). *Leadership: Multidisciplinary Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

References

- Akmeologiya* [Acmeology]: Uchebnik. (2002). Pod obshh. red. A.A.Derkacha. M.: Izd-vo RAGS. (in Russian)
- Ashin, G.K. (1998). *Formy` rekrutirovaniya politicheskikh e`lit* [Forms of recruiting political elites].

- Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 3, 85–96. (in Russian)
- Ashin, G.K. (2003). K istorii rossiyskoy elitologii [To the history of Russian elitology]. *Vlast'*, 2, 45-54. (in Russian)
- Barber, J. (1972). *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Berdyayev, N.A. (2012). *Filosofiya neravenstva* [The Philosophy of Inequality]. (Editor, Platonov O.A.) Moskva: Institut russkoy tsivilizatsii. (in Russian)
- Blondel', ZH. (1992). *Politicheskoye liderstvo: Put' k vseob'yemlyushchemu analizu* [Political Leadership: The Path to Comprehensive Analysis]. Moskva: Rossiyskaya akademiya upravleniya. (in Russian)
- Burlatskiy, F.M. & Galkin, A.A. (1985). *Sovremennyy Leviatan* [Modern Leviathan]. Moskva. (in Russian)
- Burns, J. McGregor. (1978). *Leadership*. N.Y.
- Bychkov, S.Yu. (2011). Predstavleniye ob elite v tekhnokraticeskikh kontseptsiyakh XX veka [The idea of the elite in technocratic concepts of the twentieth century]. *Sotsiologiya i sotsial'naya rabota. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya Sotsial'nyye nauki*, 2 (22), 25-30. (in Russian)
- Chistyukhin YU.N. (2004). Elitarnyy tip lichnosti v sovremennoy politike. Gosudarstvennoye i munitsipal'noye upravleniye [An elitist type of personality in modern politics. State and municipal administration]. *Uchenyye zapiski*, (1-2), 175-180. Retrieved 09.06.20 from <https://cyberleninka.ru/article/n/elitarnyy-tip-lichnosti-v-sovremennoy-politike/viewer> (in Russian)
- Il'yasov, F.N. (2000) Politicheskoy marketing. Iskustvo i nauka pobezhdat' na vyborakh [Political Marketing. The art and science of winning the election]. Moskva: IMA-press. (in Russian)
- Kellerman, B. (ed.) (1984). *Leadership: Multidisciplinary Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Kryukov, O.I. (2006). *Polityko-upravlins'ka elita Ukrayiny yak chynnyk derzhavotvorenniya* [Political and managerial elite of Ukraine as a factor of state formation]: monohr. (Ed., Afonina E.A.). Kyiv. (in Ukrainian)
- Lesh, K. (2002). *Vosstaniye elit i predatel'stvo demokratii* [Elite uprising and betrayal of democracy]. Moskva. (in Russian)
- Mazur, O.G. (2015). Osobennosti rekrutirovaniya politicheskoy elity v sovremennoy Ukraine [Features of recruiting the political elite in modern Ukraine]. *Vestn. Sev. (Arkticheskogo) federal. un-ta. Ser.: Gumanitar. i sots. nauki*, 2, 48-57. (in Russian)
- Mikhel's, R. (1991). Demokratiya i zheleznyy zakon oligarkhii [Democracy and the Iron Law of the Oligarchy]: glava iz knigi «Sotsiologiya politicheskoy partii v usloviyakh demokratii». *Dialog*, 3, 42-46. (in Russian)
- Mills, R. (1959) *Vlastvuyushchaya elita* [The ruling elite]. M.
- Moska, G. (1994). Pravyashchiy klass. Tserkvi, partii, sekty [Ruling class. Churches, parties, sects]: per. from English and note. T.N. Samsonova. *Sociologist. Researched*, 10, 187-198; 12, 97-117. (in Russian)
- Moskovichi, S. (1998). *Vek tolpy. Istoricheskiy traktat po psikhologii mass* [Century of crowds. Historical treatise on the psychology of the masses]. Moskva: «Tsentr psikhologii i psikhoterapii». (in Russian)
- Nikolayenko, T. (11.09.2012) *Parlament-s'ky nepotyzm. Rodynni pidryady shturmuyut' Radu* [Parliamentary nepotism. Family contracts storm the Rada]. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/11/6972487/> (in Ukrainian)
- Ostrogorskiy, M.Ya. (1930). *Demokratiya i politicheskiye partii* [Democracy and Political Parties]. T.2. Moskva: Izd-vo Kommunisticheskoy akademii. (in Russian)
- Paige, G. (1977). *The Scientific Study of Political Leadership*. New York: Free Press.
- Panasyuk, A.Yu. (2008). *Formirovaniye imidzha: strategiya, psikhotehnologii, psikhotehniki* [Image building: strategy, psychotechnology, psychotechnology]. Moskva: Omega-L. (in Russian)
- Pareto, V. (2008). *Kompendium po obshchey sotsiologii* [Compendium of General Sociology]. Retrieved from https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/sociologija/pareto_v_kompendium_po_obshhej_sociologii_2010/25-1-0-2197 (in Russian)
- Pocheptsov, G.G. (2004). *Imidzhologiya* [Imageology]. Mosrva: Refl-buk; Kyiv: Vakler. (in Russian)
- Pokatov, D. (2007). Problema politicheskoy elity v rossiyskoy pozitivistskoy sotsiologii (konets XIX –

- pervaya chetvert' XX veka) [The problem of the political elite in Russian positivist sociology (end XIX-first quarter of the XX century)]. *Vlast'*, 8, 85–91. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-politicheskoy-elity-v-rossiyskoy-pozitivistskoy-sotsiologii> (9.06.20). (in Russian)
- Pushkarova, G.V. (2002). *Politicheskij menedzhment* [Political management]. Moskva. (in Russian)
- Shchokin, G. (1997). Politicheskaya elita Ukrainy: popytka analiza i otsenki [The political elite of Ukraine: an attempt to analyze and evaluate]. *Personal*, 1, 91-107. (in Russian)
- Shul'ga, N. (2006). Etapy stanovleniya politicheskoy elity v Ukraine v gody nezavisimosti [Stages of the political elite in Ukraine during the years of independence]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*, 4. Retrieved from http://www.i-soc.com.ua/journal/03_Shulga.pdf (in Russian)
- Solov'yov, A.I. (2006). *Politologiya. Politicheskaya teoriya, politicheskiye tekhnologii* [Political science. Political Theory, Political Technology]: textbook for university students. M. (in Russian)
- Sorokin, P.A. (2008). *Sotsiologiya revolyutsii* [Sociology of revolution]. M.: Astrel'. (in Russian)
- Taker, R.S.(1990). Politicheskaya kul'tura i liderstvo v Sovetskoy Rossii. Ot Lenina do Gorbachova [Political culture and leadership in Soviet Russia. From Lenin to Gorbachev]. *SSHA: ekonomika, politika, ideologiy*, 1, 77. (in Russian)
- Troyan, S. (2002). *Politychna elita Ukrayiny: zemna borot'ba za vladnyy olimp.Rehional'ni ta natsional'ni elity: khto formuye polityku* [Ukraine's political elite: the earthly struggle for the Olympus of power. Regional and national elites: who shapes politics]: materialy mizhnar. nauk. konf., h. Chernivtsi, 6-7 hrudnya 2001 r. Chernivtsi. (in Ukrainian)
- Tsinnosti ta oriyentyry ukrayins'koho «pokolinnya Z»: nove doslidzhennya [Values and guidelines of the Ukrainian “Generation Z”: a new study] (2017). Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/5980-cnnost-ta-oryentiri-ukrayinskogo-pokolnnya-z-nove-dosldzhennya.html> (in Ukrainian)
- Veber, M. (1990). Politika kak prizvaniye i professiya [Politics as a Vocation], in: *Veber M. Izbrannyye proizvedeniya*. Moskva. (in Russian)
- Vikipediya* [Wikipedia]. Restrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (in Russian)